

معرفی گیاهان دارویی منطقه اردستان (استان اصفهان)

نرگس خانپور اردستانی^۱، محسن کاویانی^۲

چکیده

استفاده از گیاهان دارویی سابقه‌ای پنج هزار ساله دارد. شهرستان اردستان با وسعت ۱۱۰۰۰ کیلومتر مربع در شمال شرق استان اصفهان واقع شده است. به علت اختلاف در وضع ناهمواری‌ها و مجاورت با کویر نمک، در بخش شمالی آن، اقلیم گرم و خشک بیابانی و در بخش جنوبی، اقلیم کوهستانی است.

هدف کلی این طرح شناسایی گیاهان دارویی منطقه و نامگذاری علمی آن‌ها بود. برای این هدف گونه‌های گیاهی منطقه در دو فصل رویش پاییز و بهار سال ۸۳-۱۳۸۲ جمع‌آوری شده و به روش تهیه هر باریوم خشک و پرس شد. سپس با استفاده از منابع معتبر فلور شناسایی شده و گیاهان دارویی تعیین شد. بر این اساس ۱۲۵ گونه‌ی شناسایی شده، از نظر دارویی مورد توجه بود که این گونه‌ها متعلق به ۱۱۰ جنس و ۴۳ خانواده‌ی گیاهی بودند و حدود ۴۰ درصد کل جامعه‌ی گیاهی را شامل می‌شد. نتایج آماری نشان داد که بیش‌ترین درصد گیاهان دارویی مربوط به خانواده‌های Asteraceae، Papilionaceae، Lamiaceae و Brassicaceae می‌باشد. تعدادی از این گونه‌ها حاوی ذخایر غنی از مواد مؤثره با ارزش دارویی بسیار بالا هستند.

کلمه‌های کلیدی: گیاهان دارویی- منطقه اردستان- استان اصفهان.

- کارشناس دانشگاه پیام نور مرکز اردستان، دانشجوی دکتری دانشگاه تربیت مدرس. (khan18_2003@yahoo.comE-mail:)

- استادیار دانشگاه پیام نور اردستان و گلپایگان.

تاریخ دریافت: تابستان، تاریخ پذیرش: بهار

ایران با دارا بودن تنوع آب و هوایی گسترده و ذخایر ژنتیکی گیاهی فراوان، یکی از غنی‌ترین کشورها از نظر امکانات و استعدادهای طبیعی به شمار می‌رود. در بین این گیاهان گونه‌های فراوانی با خواص دارویی یافت می‌شوند که منابع غنی از متابولیت‌های ثانویه هستند و استفاده از آن‌ها در مقایسه با اثرات داروهای شیمیایی از عوارض شیمیایی کم‌تری برخوردار است که این امر سبب گرایش به سوی استفاده از گیاهان در کشورهای پیشرفته شده است.

در ایران استفاده از این گیاهان به صورت سنتی و بومی از گذشته رایج بوده است. برای همین مطالعه و تحقیق در زمینه‌ی زیستگاه‌های گیاهان بومی دارویی کشور و حفظ این ذخایر و پتانسیل‌ها، ضروری به نظر می‌رسد. هدف از این پژوهش جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی منطقه اردستان بود. شهرستان اردستان واقع در دامنه ارتفاعات مرکزی ایران و بر ساحل کویر نمک قرار گرفته که دارای مساحت ۱۱۰۰۰ کیلومتر مربع می‌باشد (شکل ۱). از نظر موقعیت جغرافیایی در فاصله بین ۵۱ درجه و ۵۵ دقیقه تا ۵۳ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی و ۳۲ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۲۵ دقیقه عرض شمالی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. حداقل ارتفاع آن ۷۵۰ متر و حداکثر آن ۳۲۰۰ متر از سطح دریا می‌باشد و میزان بارندگی ۵۰ تا ۱۵۰ میلی‌متر و متوسط درجه حرارت آن ۱۷ درجه سانتی‌گراد برآورد شده است. این منطقه در جنوب کوهستانی و در شمال کویری و در مجموع از نقاط کم باران و از لحاظ اقلیمی از مناطق گرم و خشک به حساب می‌آید (شفیعی، ۱۳۸۱؛ بی‌نام، ۱۳۷۸). در زمینه‌ی گیاهان دارویی مطالعه‌های زیادی در مناطق مختلف کشور انجام شده است که در این‌جا می‌توان به تحقیق‌های هویزه و همکاران (۱۳۸۰)، اکبری‌نیا و باباخانلو (۱۳۸۱) و علیدوستی و باقرزاده (۱۳۷۵) اشاره کرد.

روش تحقیق

روش کار مورد استفاده برای جمع‌آوری و شناسایی نمونه‌های گیاهی در این تحقیق، روش مرسوم مطالعه‌ها تاکسونومیکی بود. ابتدا منطقه‌ی مورد بررسی از نظر جغرافیایی و فصلی تقسیم‌بندی شد. طی دو فصل رویش پاییز و بهار ۸۳-۱۳۸۲ نمونه‌ها جمع‌آوری شدند. پس از هر نوبت جمع‌آوری نمونه‌ها با استفاده از وسایل لازم پرس و خشک شدند (جونز و سینگر، ۱۳۶۹). نمونه‌های هر باریومی آماده شده با استفاده از فلورهای معتبر (اسدی و همکاران، ۱۳۸۱؛ ۱۳۶۷؛ ثابتی، ۱۳۸۲؛ راشد و اکبری‌زاده، ۱۳۷۰؛ رمک‌معصومی، ۱۳۷۴؛ ۱۳۶۵؛ قهرمان، ۱۳۶۴؛ مبین، ۱۳۵۸؛ Akhani, 2000؛ Reching, 1963 – 1992) مورد شناسایی قرار گرفتند و گونه‌های دارویی با استفاده از منابع گیاهان دارویی (امینی، ۱۳۷۰؛ زرگری، ۱۳۷۶؛ ۱۳۷۵؛ علیدوستی و باقرزاده ۱۳۷۵؛ قهرمان و اخوت، ۱۳۸۳؛ Frohne and Pfander, 1984) تفکیک شدند.

نتایج

به طور کلی در منطقه‌ی مورد مطالعه ۱۲۵ گونه‌ی دارویی تشخیص داده شد که این گونه‌ها به ۱۱۰ جنس و ۴۳ خانواده تعلق داشت. خانواده‌های گیاهی Asteraceae با ۱۶٪ (۲۰ گونه)، Papilionaceae با ۸٪ (۱۰ گونه)، Lamiaceae با ۷٪ (۹ گونه) و Brassicaceae با ۶٪ (۸ گونه) بیش‌ترین تعداد گونه‌های گیاهان دارویی را دارا بود (شکل ۲). در جدول ۱ نام گونه‌های دارویی منطقه آورده شده است و در شکل ۳ تعدادی از گونه‌های دارویی منطقه اردستان نشان داده شده است.

بحث

منطقه اردستان با توجه به موقعیت خاص جغرافیایی و اقلیمی یکی از مناطق کم نظیر کشور است که در نتیجه تنوع آب و هوایی و گونه‌های گیاهی از جمله گیاهان دارویی، می‌توان آن را یک بانک ژن غنی گیاهی دانست. با توجه به این که بخش شمالی آن در مجاورت کویر نمک و بخش جنوبی، ادامه ارتفاعات کرکس می‌باشد، سیمای متغیری از نظر تنوع ژنتیکی گیاهان دارویی ایجاد کرده است. با ملاحظه پراکندگی منابع گیاهی دارویی چنین به نظر می‌رسد که انتشار، تنوع و غنای گونه‌ای در بخش جنوبی منطقه به طور چشم‌گیری بیش‌تر از بخش شمالی آن است.

به طور کلی در این منطقه شاهد دو گروه گیاهان دارویی هستیم:

گروه اول که به طور گسترده در تمام نقاط منطقه یافت می‌شوند مانند منداب (*Eruca sativa*)، اسفند (*Peganum harmala*)، سنجد (*Elaeagnus angustifolia*) و ... که تغییرهای ناشی از ارتفاع، میزان بارندگی و آب و هوایی، تأثیرات سوء عمده و محدود کننده در پراکنش آن‌ها به وجود نیاورده است.

گروه دوم گیاهانی که خاص آب و هوا و اقلیم ویژه‌ای هستند مانند کاسنی (*Cichorium intybus*)، خیارک (*Ixiolirion tataricum*)، پر سیاوش (*Adiantum capillus-veneris*) و ... که بیش‌تر در بخش جنوبی پراکنش و استقرار یافته‌اند. با وجود استرس‌های طبیعی طی قرون گذشته و دستیازی شدید بشر به ویژه در دهه‌های اخیر در طبیعت هنوز هم توده‌های گیاهی مفید دارویی و از جمله مجموعه گیاهان اسانس‌دار و معطر در همه جای منطقه یافت می‌شود. این تحقیق توانسته است از این مجموعه، ۱۲۵ گونه‌ی دارویی را معرفی کند. علاوه بر وجود این گونه‌ها، تعدادی از گیاهان دارویی از جمله نعناع (*Mentha piperita*)، پونه (*Mentha pulegium*) و ... دارای استعداد مناسبی از نظر تولید و شاید مواد مؤثره می‌باشند که در صورت بازاریابی، برای توسعه و کشت صنعتی آن‌ها می‌توان اقدام کرد.

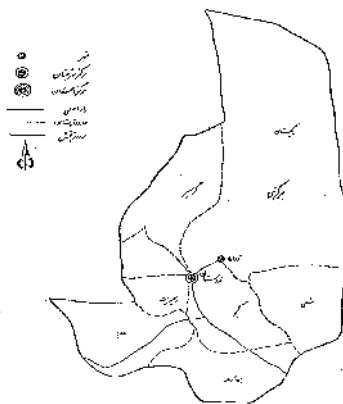
پیشنهادها

با توجه به تنوع اقلیم و گونه‌های گیاهی در منطقه، با شناسایی گونه‌های دارویی و مواد مؤثره‌ی آن‌ها گونه‌های با ارزش مشخص شده و برای برنامه‌ریزی تحقیقات در این زمینه مورد استفاده قرار می‌گیرند. با شناسایی گونه‌های دارویی و شناساندن

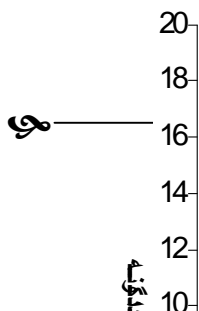
آن‌ها به توده مردم، ضمن این که آن‌ها از گونه‌های استاندارد برای درمان بیماری‌های خود استفاده می‌کنند، از اثرهای جانبی داروهای شیمیایی نیز در امان خواهند بود. در نتیجه این شناخت، سرمایه‌گذاری در زمینه تولید گیاهان دارویی افزایش یافته و گامی برای نیل به خودکفایی دارویی کشور خواهد بود. شناسایی پتانسیل گونه‌های دارویی و فراهم کردن امکان استخراج مواد مؤثره و تبدیل آن‌ها به فرآورده‌های دارویی موجب اشتغال‌زایی و صرفه‌جویی مقدار قابل توجه ارز می‌شود که هر ساله برای واردات دارو از کشور خارج می‌شود و در آخر شناسایی گونه‌های دارویی و ترویج زراعت آن‌ها در کشور ضمن کمک به استقلال دارویی، موجب حفظ ذخایر ژنتیکی این گونه‌ها خواهد بود. برای جلوگیری از انقراض گونه‌های گیاهی ضرورت حفاظت از زیستگاه‌های طبیعی و کشت و پرورش گونه‌های مهم دارویی توصیه می‌شود.

سپاس‌گزاری

مؤلفین این مقاله مراتب تشکر و قدردانی خود را از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه پیام نور و مدیریت محترم منطقه ۳ پیام نور، مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان اصفهان، دانشگاه‌های تربیت مدرس، اصفهان و تهران و همکاران طرح به ویژه آقایان خبازیان و صدوق که در انجام این بررسی یاری کردند اعلام می‌دارند.



شکل ۴ نقشه منطقه اردستان



شکل ۴. پراکنش خانواده‌های گیاهی منطقه اردستان

جدول ۴ اسامی گونه‌های دارویی منطقه اردستان

Family	Medicinal species
Adiantaceae	<i>Adiantum capillus-veneris</i> L.
Alliaceae	<i>Allium hirtifolium</i> Boiss. <i>A. latifolium</i> Jaub. & Spach. <i>A. scabriscapum</i> Boiss. & Ky.
Amaryllidaceae	<i>Ixiolirion tataricum</i> (Pall.)Herb.
Anacardiaceae	<i>Pistacia khinjuk</i> Stock. <i>Rhus coriaria</i> L.
Apiaceae	<i>Bunium persicum</i> (Boiss.) B.Fedtsch. <i>Prangos ferulacea</i> (L.) Lindl. <i>P. uloptera</i> DC. <i>Zosima absinthifolia</i> (Vent.)Link
Asclepiadaceae	<i>Cynanchum acutum</i> L.
Asteraceae	<i>Achillea</i> sp. <i>Anthemis</i> sp. <i>Artemisia aucheri</i> Boiss. <i>Artemisia sieberi</i> Besser subsp. Sieberi <i>Centaurea depressa</i> M.B. <i>Cichorium intybus</i> L. <i>Cirsium arvense</i> (L.)Scop. <i>Echinops cephalotes</i> DC. <i>Echinops robustus</i> Bunge <i>Gundelia tournefortii</i> L. <i>Matricaria</i> sp. <i>Onopordon</i> sp. <i>Pulicaria gnaphalodes</i> (Vent.) Boiss. <i>Scariola orientalis</i> (Boiss.) Sojak. <i>Scorzonera tortuosissima</i> Boiss. <i>Senecio vulgaris</i> L. <i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Scultz-Bip. <i>Taraxacum</i> sp. <i>Tragopogon</i> sp. <i>Xanthium strumarium</i> L.
Berberidaceae	<i>Berberis integerrima</i> Bge.
Boraginaceae	<i>Nonnea caspica</i> (Willd) G.Don.
Brassicaceae	<i>Alyssum campestre</i> L. <i>A. szowitzianum</i> Fisch. & C.A.Mey. <i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.)Medicus <i>Descurainia Sophia</i> (L.)Schur <i>Eruca sativa</i> Lam. <i>Fibigia umbellata</i> (Boiss.)Boiss. <i>Lepidium draba</i> <i>Nasturtium officinale</i> (L.)R.Br.
Capparidaceae	<i>Capparis spinosa</i> L. <i>Cleome coluteoides</i> Boiss.

ادامه‌ی جدول ۴ اسامی گونه‌های دارویی منطقه اردستان

Family	Medicinal species
<i>Caryophyllaceae</i>	<i>Acanthophyllum sordidum</i> Bunge ex Boiss.
<i>Chenopodiaceae</i>	<i>Beta vulgaris</i> L. <i>Haloxylon ammodendron</i> (C.A.Mey.) Bge. <i>Londesia eriantha</i> Fisch. & C.A.Mey. <i>Noaea mucronata</i> (Forsk.) A Schers.et. schweinf. (Ehrh.) Bge. <i>Seidlitzia rosmarinus</i>
<i>Cyperaceae</i>	<i>Cyperus esculentus</i>
<i>Dipsacaceae</i>	<i>Scabiosa olivieri</i> Coult.
<i>Elaeagnaceae</i>	<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.
<i>Equisetaceae</i>	<i>Equisetum arvense</i> L.
<i>Fumariaceae</i>	<i>Fumaria vailantii</i> Loisel.
<i>Iridaceae</i>	<i>Iris songarica</i> Schrenk.
<i>Lamiaceae</i>	<i>Eremostachys macrophylla</i> Montbr. & Auch. <i>Mentha piperita</i> L. <i>M. pulegium</i> L. <i>Nepeta bracteata</i> Benth. <i>N. ispanhanica</i> Boiss. <i>Salvia eremophila</i> Boiss. <i>Scutellaria pinnatifida</i> A.Hamilt. <i>Thymus</i> sp. <i>Ziziphora</i> sp.
<i>Liliaceae</i>	<i>Eremurus luteus</i> Baker.
<i>Linaceae</i>	<i>Linum album</i> Ky.ex Boiss.
<i>Malvaceae</i>	<i>Alcea</i> sp. <i>Malva</i> sp.
<i>Moraceae</i>	<i>Ficus carica</i> L. <i>F. johannis</i> Boiss. <i>Morus alba</i> L. <i>M. nigra</i> L.
<i>Papaveraceae</i>	<i>Glaucium flavum</i> Crantz. <i>Papaver dubium</i> L.
<i>Papilionaceae</i>	<i>Alhagi persarum</i> Boiss. & Buhse. <i>Astragalus gossypinus</i> Fisch. <i>Cicer spiroceras</i> Jaub. & Spach. <i>Ebenus stellata</i> Boiss. <i>Glycyrrhiza glabra</i> L. <i>Halimodendron halodendron</i> (Pall.)Voss. <i>Medicago sativa</i> L. <i>Melilothus officinalis</i> (L.) Desr. <i>Prosopis stephaniana</i> (M.B.) Kunth. ex Spreng. <i>Sophora alopecuroides</i> L.
<i>Plantaginaceae</i>	<i>Plantago lanceolata</i> L. <i>P. major</i> L.

ادامه‌ی جدول ۴ اسامی گونه‌های دارویی منطقه اردستان

Family	Medicinal species
Poaceae	<i>Agropyron repens</i> (L.) P.Beauv. <i>Avena sativa</i> L. <i>Bromus</i> sp. <i>Cynodon dactylon</i> (L.)Pers. <i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steud.
Polygonaceae	<i>Polygonum</i> sp. <i>Pteropyrum aucheri</i> Jaub. Spach. <i>P. olivieri</i> Jaub. & Spach. <i>Rheum ribes</i> L.
Portulacaceae	<i>Portulaca oleracea</i> L.
Punicaceae	<i>Punica granatum</i> L.
Rununculaceae	<i>Clematis ispanhanica</i> Boiss. <i>Consolida rugulosa</i> (Boiss.) Schrod.
Resedaceae	<i>Reseda aucheri</i> Boiss.
Rhamnaceae	<i>Rhamnus grandifolia</i> Fisch. ex Mey. <i>Ziziphus vulgaris</i> Lam.
Rosaceae	<i>Amygdalus lycioides</i> Spach. <i>A. scoparia</i> Spach. <i>Rosa beggeriana</i> Schrenk. <i>R. persica</i> Michx. ex Juss. <i>Sanguisorba minor</i> Scop.
Rubiaceae	<i>Galium verum</i> L. <i>Rubia tinctorum</i> L.
Salicaceae	<i>Populus alba</i> L. <i>Salix alba</i> L.
Scrophulariaceae	<i>Linaria michauxii</i> Chav. <i>Scrophularia striata</i> Boiss. <i>Verbascum thapsus</i> L. <i>Veronica</i> sp.
Solanaceae	<i>Hyoscyamus reticulatus</i> L. <i>Lycium depressum</i> <i>Solanum nigrum</i> L.
Tamaricaceae	<i>Tamarix ramossissima</i> Ledeb.
Typhaceae	<i>Typha angustifolia</i>
Urticaceae	<i>Parietaria judaica</i> L. <i>Urtica dioica</i> L.
Zygophyllaceae	<i>Peganum harmala</i> L. <i>Zygophyllum fabago</i> L.



Ixiolirion tataricum



Adiantum capillus-veneris



Rosa beggeriana



Cichorium intybus



Clematis ispahanica

شکل ۴. تعدادی از گونه‌های دارویی منطقه اردستان

منابع

- اسدی، م.، معصومی، ع.، خاتم ساز، م. ۱۳۸۱-۱۳۶۷. فلور ایران. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
- اکبری‌نیا، ا.، باباخانلو، پ. ۱۳۸۱. تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران (۱۶)، جمع آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان قزوین. مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
- امینی، غ. ۱۳۷۰. گیاهان دارویی سنتی ایران. انتشارات معاونت پژوهشی وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی.
- بی‌نام، ۱۳۷۸. جغرافیای استان اصفهان. دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی. چاپخانه مازیار.
- ثابتی، ح. ۱۳۸۲. جنگل‌ها، درختان و درختچه‌های ایران. انتشارات دانشگاه یزد، یزد.
- جونز، س. ب و لوچ سینگر، ا. ۱۳۶۹. سیستماتیک گیاهی، ترجمه رحیمی‌نژاد، م. مرکز نشر دانشگاهی.
- راشد، م.، اکبری‌زاده، م. ۱۳۷۰. شناخت تیره‌های گیاهان گلدار، دانشگاه فردوسی، مشهد.
- رمک‌معصومی، ع. ۱۳۷۴-۱۳۶۵. گونه‌های ایران، جلد ۳- ۱. مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
- زرگری، ع. ۱۳۷۵. گیاهان دارویی، جلد ۲. انتشارات دانشگاه تهران.
- زرگری، ع. ۱۳۷۵. گیاهان دارویی، جلد ۳. انتشارات دانشگاه تهران.
- زرگری، ع. ۱۳۷۶. گیاهان دارویی، جلد ۱. انتشارات دانشگاه تهران.
- زرگری، ع. ۱۳۷۶. گیاهان دارویی، جلد ۴. انتشارات دانشگاه تهران.
- شفیعی، پ. ۱۳۸۱. جایگاه و نقش زنان در توسعه صنایع روستایی شهرستان اردستان. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشکده ادبیات علوم انسانی. دانشگاه اصفهان.
- علیدوستی، ف.، باقرزاده، ک. ۱۳۷۵. لیست و اطلاعات ۳۹۰ گونه دارویی موجود در اصفهان. مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان اصفهان.

- قهرمان، ا. ۱۳۶۴. فلور ایران، دوازده جلد. مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
قهرمان، ا.، اخوت، ا. ۱۳۸۳. تطبیق نامهای کهن گیاهان دارویی با نامهای علمی. جلد اول. انتشارات دانشگاه تهران.
مبین، ص. ۱۳۵۸. رستنی‌های ایران، فلور گیاهان آوندی. جلد ۴ - ۱. انتشارات دانشگاه تهران.
هوئیزه، ح.، دیناروند، م.، صالحی، ح. ۱۳۸۰. مطالعه مقدماتی گیاهان دارویی خوزستان، پژوهش و سازندگی. شماره ۵۳،
مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.

Akhani, H. 2000 , Plant Systematics ,B.Sc.course.University of Tehran.

Frohne and Pfander. 1984 ,Color atlas of poisonous plants,Wolfe Pub. U.K.

Rechinger, K.H. 1963 – 1992 , Flora Iranica , No. 1 – 171. , Austria.